

The Nonidentical in Adorno's Philosophy

Ali Shakki -

MA in Philosophy, Allameh Tabataba'i University,
Tehran, Iran

Ahmad Ali Heydari

Professor of Philosophy, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Abstract

With the critique of the philosophy of identity, Theodor Adorno wishes to shift the concentration of thought to the non-identical. In Adorno's beliefs, from Parmenides up to Hegel, philosophers sought to overcome contradictions or to adapt and unify thought and existence. But, Adorno, by emphasizing the principle of contradiction, tries to resist against the idea of the identification of thought and the object. The claim to capture the totality of the real by means of concepts is but an illusion because of the fact that objects are non-conceptual and that the totalizing characteristic of concepts cannot fully perceive the particularity of the objects. Reification which has been the dominant ruler of the world since the emergence of late capitalism, has made thoughts resemble the rules and relations of commodity, finally resulting in the identification of the experience. Adorno attempts to recover the objects in their non-identity and free the objects from the dominance of the subject via rebuilding the relations of subject-object in the idea of mediation and saving the reified subjectivity. Based on this view, a constellation of concepts that has a kind of historical quality gathers around an object and, as these concepts seek to explain and comprehend fully the object. Nonetheless, those concepts would never reach the end in doing so.

1. Introduction

Theodor Adorno is rightly regarded as the philosopher of non-identity. By stating "the whole is false" in both *Minima Moralia* and *Negative Dialectics*, Adorno contends Hegel's famous claim in *phenomenology of spirit* "the truth is the whole". Besides, he viewed the history of the

– Corresponding Author: alishaki.0411@gmail.com

How to Cite: Shakki, Ali & Heydari, Ahmad Ali. (2024). The Nonidentical in Adorno's Philosophy, *Hekmat va Falsafeh*, 20 (79), 199-223.

DIO: 10.22054/wph.2024.79717.2245

Enlightenment reason as the history of the domination of identity (Adorno, 1974).

In their seminal work, *Dialectic of Enlightenment*, Adorno and Max Horkheimer argued that Enlightenment reason has not been liberating but has instead subjected both humans and nature to a dominance previously attributed to myth (Adorno and Horkheimer, 1400 [2021]).

The identity-constructing reason, with its insatiable drive to encompass everything, has consumed both nature and humanity. The instrumentalization of reason and its attempt to grasp the world as something quantitative and calculable—combined with its entanglement with modern capitalism and the proliferation of the commodity exchange logic—have led to a complex state of enslavement. Simply put, Adorno's contention is that the roots of failures such as intellectual servitude, fear, war, and all natural and human disasters lie in reason and its inherent tendency toward identity-constructing. For instance, he discusses the affinity between fascism and reason (Silberbusch, 2018), illustrating how both are identity-constructing and ruthlessly seek to homogenize and annihilate all that is different and heterogeneous in their purification processes. The drive of reason to unify and totalize—which overlooks differences and particulars—perpetrates the same actions as a dictator striving to silence opposition and other voices.

Adorno resisted the subsumption of particularities under the systemic totalization of philosophical frameworks. For him, the yearning to achieve fixed foundations and secure shores in thought reflects the characteristics of reason that have mercilessly caused disasters (Thompson, 1399 [2020]). As a post-Auschwitz philosopher, Adorno reflects on catastrophe, with Auschwitz representing the epitome of human pain and suffering. This singular and non-identical phenomenon constantly underlies his works, invalidating the Enlightenment reason's claim to progress and human liberation (Silberbusch, 2018).

According to Adorno, conceptual thought is inherently identity-constructing. However, the solution is not to embrace immediacy in thought. Instead, through concepts, we must approach the non-conceptual, or the non-identical. In addressing how to experience the non-identical in the modern world, Adorno adopts an epistemological approach, reconstructing classical concepts of experience.

The central challenge and obstacle to authentic experience, he argues, is reification. In reified experience, the subject is shaped by the rules of instrumental reason, and the object is preemptively transformed

into something manipulable and exploitable. Adorno's pursuit of a non-reified experience borrows concepts from the epistemological tradition. While he acknowledges that this tradition has yet to provide a correct interaction, he contends it should not be entirely abandoned (O'Connor, 1400 [2021]). He attempts to present a novel account of mediation, offering a fresh relationship between subject and object.

Adorno's most controversial stance on mediation lies in his prioritization of the object. By presenting serious critiques of contemporary subject-centered philosophies, he aims to prevent the assimilation of the object into the subject and its preexisting conceptual frameworks and categories. While the prioritization of the object brings him close to naive realism, Adorno's unique sophistication—characteristic of his philosophy—maintains a balance through the introduction of the subject's agency, avoiding a drift into idealism while distancing himself from naive realism. The goal of Adorno's critical thought is not to elevate the object to the exalted position previously occupied by the subject, thereby transforming it into another idol. Instead, Adorno strives to rescue the object from the subject's domination, facilitating the experience of the non-identical and particular.

The salvation of the non-identical lies in the simultaneous recognition of the roles of both the subject and the object. The subject is not a mere passive recipient, nor is the object reducible to the subject's categories. Adorno posits that only through the model of mediation can a non-reified experience of the non-identical be achieved (O'Connor, 1400 [2021]).

2. Literature Review

Regarding this subject, one can only refer to the book "Adorno's Negative Dialectics" by Brian O'Conner, translated by Aram Masoudi.

3. Methodology

This research was conducted fundamentally based on the study of library sources and articles published in international journals and internet sources.

4. Conclusion

Adorno regarded the history of philosophy as the history of the domination of identity, asserting that identification is intrinsic to reason. Objects, by their nature, are non-conceptual, and conflating concepts with objects results in nothing less than the suppression of

objects. However, Adorno did not propose surrendering to immediacy in thought or abandoning concepts as a solution. Instead, he advocated striving for the non-identical, through the mediation of concepts. A non-dominative approach to encountering objects, considering their particular circumstances, makes the experience of the non-identical possible.

The significant challenge in this pursuit is the reification of thought in the era of late capitalism, depriving us of the possibility of authentic experience. Adorno sought to revive this experience through the concept of mediation, which is an intrinsic interplay between subject and object, simultaneously acknowledging the primacy of the object and the agency of the acting subject. In this mediated relationship, subject and object mutually determine each other, yet neither is reduced to the other.

Adorno's aim was to conceptualize in a way that gives precedence to the object and considers its specific conditions so that experience transcends the mere imposition of concepts and categories on the object. Additionally, it is crucial to note that a constellation of concepts—formed by the historical sedimentation of an object within concepts—gathers around any given object. While these concepts attempt to explain and fully understand the object, they will never reach a final comprehension of it.

Keywords: Constellation, Contradiction, Identity, Mediation, Nonidentity, Particular.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

امر ناین همان در فلسفه آدورنو

کارشناسی ارشد فلسفه غرب، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

علی شکی - ID

استاد فلسفه دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

احمدعلی حیدری ID

چکیده

تئودور آدورنو با نقد فلسفه این همانی، خواهان معطوف ساختن اندیشه به امر ناین همان است. به باور آدورنو، فلاسفه از پارمنیدس تا دست کم هگل، درصدد رفع تناقضات یعنی سازگاری و وحدت اندیشه با وجود برآمده‌اند؛ اما او با تکیه بر اصل تناقض می‌کوشد تا در برابر این همان‌سازی فکر با ابژه پایداری کند. به باور او، دعوی به چنگ آوری تمامیت امر واقع به واسطه مفاهیم، توهمی بیش نیست چراکه ابژه‌ها اموری غیر مفهومی‌اند و همچنین خصلت کلی‌سازی مفهوم، از درک جزئیت ابژه‌ها بازمی‌ماند. شی‌ءوارگی که با ظهور سرمایه‌داری متأخر در جهان حاکم شده است، اندیشه را به رنگ قواعد و مناسبات کالایی درآورده و منجر به این همان‌سازی تجربه شده است. آدورنو در راستای نجات ذهنیت شی‌ءواره، تلاش می‌کند تا با بازسازی مناسبات سوژه - ابژه در ایده و ساطت، ابژه‌ها را از سلطه سوژه رهانده و آن‌ها را در ناین همانی‌شان بازابد. بدین نظر، منظومه‌ای از مفاهیم که خصلتی تاریخی دارند، به گرد یک ابژه جمع می‌شوند و سعی در توضیح و فهم تام و تمام ابژه دارند؛ با این همه چنین فهمی را پایانی نخواهد بود.

واژه‌های کلیدی: این همانی، تناقض، جزئیت، منظومه، ناین همانی، وساطت.

مقدمه

تئودور آدورنو را به حق فیلسوف نایابین‌همانی می‌دانند. کسی که «کل را کاذب»^۱ و تاریخ عقل‌روشنگر را تاریخ سلطه این‌همانی می‌داندست (adorno, 1974). آدورنو و ماکس هورکهایمر در اثر مشترکشان، *دیالکتیک روشنگری*^۲ بر این باور بودند که عقل‌روشنگر نه تنها رهایی‌بخش نبوده، بلکه ما و طبیعت را تحت سلطه‌ای درآورده که پیش از این اسطوره مسبب آن بود (آدورنو و هورکهایمر، ۱۴۰۰).

عقل این‌همان‌ساز و میل بی‌پایانش به احاطه کامل بر همه چیز، طبیعت و انسان را بلعیده است. ابزاری شدن عقل و تلاش آن برای به چنگ آوردن جهان به مثابه اموری کمی و محاسباتی و پیوند آن با سرمایه‌داری مدرن و گسترش منطق مبادله کالا، ما را با وضع اسارت‌بار پیچیده‌ای روبه‌رو کرده است. به بیانی ساده، ادعای آدورنو این است که می‌توان ریشه ناکامی‌ها از جمله اسارت فکری، ترس، جنگ و تمام فجایع طبیعی و انسانی را در عقل و این‌همان‌سازی ذاتی آن جستجو کرد. برای مثال، او از قرابت فاشیسم و عقل سخن می‌گوید (silberbusch, 2018). از اینکه چگونه هر دوی آن‌ها این‌همان‌ساز بوده و بی‌رحمانه می‌کوشند تا در روند خالص‌سازی، هر امر متفاوت و ناهمگون را یکدست و نابود سازند. عقل در تلاش برای وحدت‌بخشی و کلیت‌بخشی به امور (که منجر به نادیده‌انگاشتن تفاوت‌ها و امور تکین^۳ می‌شود)، همان عملی را مرتکب خواهد شد که یک دیکتاتور برای حذف مخالفان و صدای دیگران به کار می‌گیرد.

آدورنو در برابر وحدت‌بخشی و یکدست‌سازی امور جزئی در نظام‌سازی‌های فلسفی ایستادگی می‌کند. برای او همچنین میل دستیابی به بنیادهای ثابت و رسیدن به ساحلی امن در اندیشه، همگی از ویژگی‌های عقلی بوده که بی‌رحمانه فاجعه به بار آورده است (تامسن، ۱۳۹۹). آدورنو فیلسوفی پس‌آشویتسی است که به فاجعه می‌اندیشد؛ آشویتس برای او مظهر درد و رنج بشری است که به مثابه امر نایابین‌همان و تکین، همواره در پس آثارش حاضر بوده و بر مدعای عقل‌روشنگر مبنی بر پیشرفت و رهایی‌بخشی انسان خط بطلان کشیده است (silberbusch, 2018).

۱. هگل در مقدمه *پدیدارشناسی روح*، تعبیر «امر حقیقی کل است» (هگل، ۱۴۰۰: ۵۰) را به کار برده است.

۲. Dialectic of enlightenment

۳. Singular

به اعتقاد آدورنو، اندیشه مفهومی اساساً این همان‌ساز است؛ اما راه چاره این نیست که به بی‌واسطگی در اندیشه تن دهیم؛ باید از رهگذر مفهوم به امر غیرمفهومی یا همان امر نالاین همان دست یافت. تجربه امر نالاین همان، با رویکردی غیرسلطه‌گر در مواجهه با ابژه‌ها و امکان تجربه کردن چیزها در وضعیتی نظر به شرایط خاص آن‌ها امکان‌پذیر است. آدورنو در پاسخ به چگونگی تجربه امر نالاین همان در جهان مدرن، رویکردی معرفت‌شناسانه را در پیش می‌گیرد و در این مسیر، به بازسازی مفاهیم کلاسیک تجربه می‌پردازد. چالش اساسی او و آنچه سد راه تجربه اصیل قرار دارد شی‌ءوارگی است. در تجربه شی‌ءواره، سوژه به رنگ قواعد تولید عقل ابزاری درآمده و پیشاپیش ابژه را با هدف بهره‌برداری به چیزی قابل دست‌کاری بدل می‌کند. آدورنو در پی دستیابی به تجربه غیر شی‌ءواره، مفاهیمی را از سنت معرفت‌شناسی وام می‌گیرد و معتقد است که گرچه این سنت تاکنون نتوانسته برهم‌کنشی درست عرضه کند، اما نباید آن را تماماً به کناری نهاد (اکانر، ۱۴۰۰).

او کوشید با ارائه برنهاد وساطت^۱ نسبتی تازه از برهم‌کنش سوژه و ابژه ارائه دهد. «بدین نظر، او در عین تقدم بخشی به ابژه، نسبت سوژه و ابژه را نه یگانگی مسلم دانسته و نه دوگانگی نهایی و قطعی، نه قطعیت جدایی آن‌ها و نه پرده‌ای که وحدت آنان را بپوشاند» (احمدی، ۱۳۷۶: ۲۰۵).

سوژه و ابژه یکدیگر را وساطت کرده و تعیین می‌بخشند، چنان‌که نتوان یکی را به دیگری فروکاست. چالش برانگیزترین نظر آدورنو در برنهاد وساطت، تقدم ابژه است؛ جایی که او با طرح انتقادات جدی به فلسفه‌های سوژه‌محور معاصر، در صدد است تا از این همان‌سازی ابژه با سوژه (از طریق نظام مفاهیم و مقولات پیشینی) جلوگیری کند. گرچه ظاهراً ایده تقدم ابژه او را به رئالیسم خام نزدیک می‌سازد، اما آدورنو با ظرافتی بدیع که خاص فلسفه اوست، با طرح کنشگری و عاملیت سوژه، آن‌چنان‌که به ورطه ایدئالیسم نغلتد، از رئالیسم خام فاصله می‌گیرد. درواقع هدف اندیشه انتقادی آدورنو این نیست که ابژه را بر بلندایی بنشانند که پیش‌ازاین در اختیار سوژه بوده است و آن را به بتی دیگر بدل سازد. آدورنو در تلاش است تا با نجات ابژه از سلطه سوژه، تجربه امر نالاین همان و جزئی را فراهم سازد. نجات امر نالاین همان در گرو اعطای توأمان نقش سوژه و تصدیق جایگاه ابژه است؛ اینکه سوژه کنش‌پذیر صرف نبوده و ابژه نیز به مقولات سوژه فروکاسته نمی‌شود.

به‌زعم او، تنها در الگوی وساطت است که تجربه غیر شیء‌واره از امر نااین‌همان محقق خواهد شد (اکانر، ۱۴۰۰).

اصل تناقض^۱

آدورنو تاریخ فلسفه را تاریخ سلطه این‌همانی می‌داند. به باور او، فلاسفه از آغاز کوشیده‌اند تا واقعیت چیزها را هر بار به نحوی به یک امر مشخص تقلیل دهند که یادآور بحث لویناس از کیمیاگری فلسفی است که همواره غیر را به همان تحویل می‌دهد (علیا، ۱۴۰۱). نظر آدورنو بر این است که فلاسفه در رؤیای این امر بودند که اندیشه را بر واقعیت منطبق ساخته و برخی همچون پارمنیدس این فریاد را برآوردند که اندیشه همان وجود است.^۲ «دوکسای [دانش متعارف] پارمنیدس همان مازاد^۳ جهان حس نسبت به تفکر است؛ فقط تفکر وجود حقیقی است» (آدورنو، ۱۳۹۹: ۶۵).

سعی فلاسفه همواره بر این بوده که از تناقض‌های مفهوم و شیء رهایی یافته و چیزها را به‌طور کامل فراچنگ آورند. در این باره می‌توان به تلاش‌های افلاطون در رفع خورسِموس [افتراق یا جدایی] و سپس شاگردش ارسطو در جهت پر کردن این شکاف اشاره کرد (آدورنو، ۱۳۹۹). آدورنو، نقطه مقابل آن اندیشه‌ای است که در پی اصل عدم تناقض یا به تعبیری این‌همان‌سازی فکر و واقعیت یا مفهوم و ابژه و البته رفع و نادیده گرفتن تناقض‌هایی موجود است (فرهادپور، ۱۴۰۲).

اگر از پارمنیدس تا ارسطو و کانت و هگل، همگی در صدد رفع تناقض‌ها یا به نحوی تقلیل امور و چیزها به یک امر واحد بوده‌اند، آدورنو درصدد حفظ و حتی مطلق کردن این تناقض‌هاست. آدورنو بر این باور است که مفهوم در مواجهه‌اش با چیزها همواره می‌کوشد تا به یک‌دستی و سازگاری برسد؛ اما در این فرایند یکی شدن یا تطابق با ابژه که آن را این‌همان‌سازی یا شناخت می‌نامیم، همواره مازادی از ابژه بیرون از مفهوم باقی می‌ماند.

۱. Contradiction

۲. گاتری برخلاف نظر غالب درباره قطعه‌ی به جامانده از پارمنیدس که به یکی بودن اندیشه و وجود تعبیر شده، برداشت دیگری را هم مطرح کرده است: آنچه می‌تواند اندیشیده شود، همان است که علت یا شرط اندیشه است (گاتری، ۱۳۷۶).

۳. Residue

کوششِ باطل در جهتِ این سازگاری و ندیدنِ تناقضات و امرِ مازاد، همان سلطهٔ این همانی است که آدورنو از آن سخن می‌گوید.

آدورنو در دیباچهٔ کتاب *دیالکتیک منفی*^۱ که حاصل تلاش و اوج کار فلسفی اوست و با افتخار از آن به‌عنوان «اثر فلسفی من» یاد می‌کرد، باتکیه بر تناقض، امکانِ آشتی و سازگاری میان اندیشه و واقعیت را غیرممکن می‌داند. «خردگریزی^۲ و رنج آشکار جهان در برابر درک فلسفی مقاومت می‌کند و ابزارِ صرفاً مفهومی که فلسفه بدان طریق در پی درک جهان بود، اکنون در مواجهه با امرِ ناین همان باید نارسایی بنیادینِ خود را بپذیرد» (Gordon, 2014: 14).

آدورنو با پذیرش اینکه اساساً شناختن و شناسایی یعنی این همانی، باتکیه بر تناقض و نپذیرفتنِ سازگاری و تطابق کامل، توجه خود را معطوف به همان امرِ مازاد و آن امرِ جزئی‌ای می‌سازد که تن به این همانی با مفهوم و کلیت نداده است. اگر از یک سو بر این باور باشیم که بدون اصل این همانی نمی‌توانیم فکر کنیم، از سوی دیگر هم باید بر اصل تناقض صحه بگذاریم که اساساً اندیشیدن را برای ما امکان‌پذیر کرده است.

در تناقض است که ما به‌سوی چیزها میل کرده و درصدد شناختن آن‌ها برمی‌آیم. آدورنو بر این باور است که توجه ما باید بیش از دل‌بستن به این همانی، متوجه تناقضات در فرایند این همان‌سازی باشد. «تناقض همان ناین همانی تحت و جه این همانی است» (adorno, 1973:5). درواقع حقیقتِ این همانی، همان امرِ مازاد و ناین همان است.

پس برای آدورنو، تناقض از این همانی جدایی‌ناپذیر است. ناین همانی حقیقتِ این همانی را آشکار می‌سازد و این همانی حقیقتِ ناین همانی را. همان‌طور که آدورنو می‌گوید و در ادامه به آن خواهیم پرداخت، وضعیت آرمانی برای فلسفه این است که ما از مفاهیم برای گشودنِ مُهرِ غیرمفهومی استفاده کنیم، بی‌آنکه بخواهیم این دو را یکی بپنداریم.

عقل و سلطهٔ این همانی

آدورنو اولین بار در کتاب *اخلاق صغیر* (۱۹۵۱) از ناین همانی صحبت کرد و در شاهکار فلسفی‌اش *دیالکتیک منفی* (۱۹۶۶) این اندیشه را به اوج رسانید؛ باین حال، امرِ ناین همان

۱. Negative dialectic

۲. Irrationality

در سراسر آثار او جایگاهی مرکزی دارد و بینش‌های او به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به آن اشاره دارند.

آدورنو در سال ۱۹۳۱، سخنرانی آغازینش در دانشگاه فرانکفورت را که بعدها تحت عنوان *فعلیت فلسفه*^۱ منتشر شد با این جمله آغاز کرد: «هر آن کس که امروزه فلسفه را به‌مثابه یک حرفه بر می‌گزیند، باید نخست آن توهمی را طرد کند که تلاش‌های فلسفی قبلی کار را با آن آغاز کردند؛ یعنی این توهم که قدرت تفکر برای فراچنگ آوردن تمامیت امر واقع کافی است» (آدورنو، ۱۳۹۹: ۲۷). موضع آدورنوی جوان در این سخنرانی چنان منسجم و محکم است که حتی با قصد و نیت آثار پایانی عمرش (همچون *دیاکتیک منفی*) تفاوتی ندارد. به باور آدورنو، گرچه رابطه با جهان اساساً از جنس مفهومی بوده، یعنی به‌واسطه مفاهیم و احکام است که با جهانمان مرتبط می‌شویم، اما مشکل بر سر این است که ما فقط تعداد محدودی نام برای اطلاق به بی‌نهایت پدیده در اختیار داریم. عقل ظاهراً این مسئله را با گنجانیدن غنای نامحدود جهانمان ذیل تعداد محدودی از مفاهیم و با طرح این ادعا که چیزهای متفاوت به‌واقع یکسان‌اند، برطرف می‌کند. عقل بدین‌گونه، هر پدیده خاص و یکتا را ذیل مقوله‌ای قرار داده و هر امر ناشناخته را به امری از پیش شناخته بدل می‌گرداند. «در واقع اندیشه مفهومی به دلیل ناتوانی‌اش برای دستیابی به امر منحصربه‌فرد، آن را تنها به‌عنوان نمونه و مصداقی از یک نوع می‌بیند. بدین‌نظر، شخص اشیا را با انواع کلی که تحت آن قرار می‌گیرد، این‌همان می‌سازد» (stone, 2014: 71).

رویه عقل که آدورنو آن را اندیشه این‌همانی^۲ می‌نامد، یعنی همان چیزی که با آن می‌اندیشیم و به افکارمان شکل می‌دهیم، تنها به بهای ازدست‌رفتن امر ناین‌همان، چیزی که یکتا و غیر مفهومی است ممکن می‌شود. درواقع هدف این نوع از تفکر این است که ما را قادر سازد عملاً بر چیزهایی که از نظر مفهومی به آن‌ها دسترسی داریم تسلط داشته باشیم. «مفهوم‌پردازی دقیق و عاری از اسطوره به این دلیل است که بتوانیم نحوه عملکرد اشیا را درک کنیم و بتوانیم در کار آن‌ها به روش‌هایی مداخله کنیم که صرفاً خودپایی^۳ انسان را ارتقا می‌دهد» (stone, 2014: 72). آدورنو و هورکه‌ایمر در کتاب *دیاکتیک*

۱. The Actuality of Philosophy

۲. Identity thinking

۳. self-preservation

روشننگری، بر این باورند که هر اندیشه مفهومی و حتی ریاضیات که در ظاهر خنثی می‌نماید، نوعی ابزار سلطه است. ایده اصلی کتاب این است که عقل به وعده‌رهای بخش خود خیانت کرده است و به جای اینکه به آزادی واقعی منجر شود، به ابزاری صرف برای تسلط بر طبیعت و انسان تبدیل شده است. روشننگری در پی این بود که با افسون‌زدایی از جهان و انحلال اسطوره‌ها، آدمیان را از قیدوبند ترس رها سازد؛ اما با استفاده از عقل ابزاری، همان سلطه و ترسی را بر خود و طبیعت وارد کرد که پیش از آن خدایان و تقدیر اسطوره‌ای بر آن‌ها اعمال می‌کردند (آدورنو و هورکهایمر، ۱۴۰۰).

در اینجا دست کم می‌توان به تأثیر ماکس وبر در آرای نویسندگان دیالکتیک روشننگری اشاره کرد. در سال ۱۹۱۷، ماکس وبر در سخنرانی معروفش تحت عنوان علم به مثابه حرفه چنین اعلام کرد که درواقع دیگر هیچ قدرت مرموز و غیرقابل پیش‌بینی وجود ندارد؛ انسان می‌تواند از طریق محاسبه بر همه چیز مسلط شود. این یعنی: افسون‌زدایی از جهان. انسان دیگر نیازی ندارد مانند بدوی‌ها که چنین قدرت‌هایی برای آن‌ها وجود داشت، به ابزارهای جادویی متوسل شود تا بر ارواح مسلط شود؛ چراکه وسایل فنی و محاسبه این کار را برای ما می‌کنند (کهون، ۱۳۸۴). آدورنو و هورکهایمر به بسط تحلیل وبر از افسون‌زدایی جهان پرداخته و معتقد بودند: «انسان که به طرد خدایان و اسطوره‌های پیشین بسنده نمی‌کند، عقل ابزاری و استنتاجی را بر تخت خالی نشاند و برای آن، قدرت بی‌چون‌وچرا و خطاناپذیری خدایان فروافتاده را ادعا کرده است؛ بنابراین، روشننگری به اسطوره باز می‌گردد و عقل به خدای قادر مطلق» (silberbusch, 2018: 18).

عقل این ادعا را دارد که هیچ چیز از چنگ او نخواهد گریخت و اگر چیزهایی وجود دارد که نمی‌تواند بفهمد، این بدان معناست که هنوز نمی‌تواند آن‌ها را درک کند (آدورنو و هورکهایمر، ۱۴۰۰). درواقع در دیالکتیک روشننگری به ما گفته می‌شود که یکی از بزرگ‌ترین خطرات عقل روشنگرانه در ماهیت «تمامیت‌خواه» آن نهفته است. عقل مدرن با رویکرد ریاضیاتی و محاسبه‌گر، مدعی این شد که همه چیز در کنترل و چارچوب آن قرار دارد که این ادعا در نوع خودش رویکردی توتالیترازی است. روشننگری با اشیا همان نسبتی را دارد که دیکتاتور با انسان‌ها. دیکتاتور انسان‌ها را فقط تا آن حد می‌شناسد که بتواند آنان را آلت دست قرار دهد. مرد علم اشیا را تا آن حد

می‌شناسد که بتواند خود سازنده آن‌ها باشد و بدین ترتیب است که ذات «در خود» اشیا به «برای او» بدل می‌شود. طی همین مسخ و استحاله است که ذات اشیا و امور، در مقام موضوعی که سلطه بر آن اعمال می‌شود، به منزله امری همواره یکسان ظاهر می‌شود (آدورنو و هورکهایمر، ۱۴۰۰: ۲۷).

آدورنو در مقام یک فیلسوف منتقد، این رویکرد نابودگر را در عقل ابزاری و اندیشه ریاضیاتی شده که به نحوی سلطه‌گرانه، پیشاپیش در پی حذف تضادها و عناصر ناهمخوان بر می‌آید، به مثابه عقل این همان‌ساز دریافته و مورد انتقاد قرار می‌دهد. به اعتقاد آدورنو و البته هورکهایمر، قربانی این عقل سلطه‌گر که همه چیز را پیشاپیش و صرفاً در چارچوب‌های خویش فهم - و در واقع حذف می‌کند - امر نااین همان است.

امر نااین همان^۱

برای اندیشه این‌همانی، تجربه همان فرایندی است که در آن سوژه از طریق مفاهیمی که به چیزها اطلاق می‌کند آن‌ها را می‌شناسد. مفاهیم یا نظام مفاهیم سوژه همواره بر آن است تا تمامیت ابژه‌ها را فهم کند؛ اما جزئیتِ تقلیل‌ناپذیر ابژه‌ها، این‌همانی نهایی میان سوژه و ابژه را ناممکن می‌گرداند. آدورنو بر این باور است که «هرچه اندیشه این‌همانی بیشتر سعی در احاطه ابژه‌اش داشته باشد ما را از شناخت آن دورتر خواهد ساخت» (O'Connor, 2013: 76).

آدورنو از امر نااین همان با اصطلاحات گوناگونی همچون دیگری مفهوم^۲، نااندریافتنی^۳، حل‌ناشدنی^۴، غیرقابل تسلط^۵، به‌چنگ‌نیامدنی^۶، امر مفهوم‌ناپذیر^۷، امر نامتجانس^۸، امر متفاوت^۹ و امر ناشناختنی^{۱۰} و آن‌چه که به بیان نمی‌آید، سخن می‌گوید.

۱. The nonidentical 6

۲. The concept's other

۳. Incomprehensible

۴. Undissolvable

۵. Unmastered

۶. Ungrasped

۷. The nonconceptual

۸. The heterogeneeneous

۹. The different

۱۰. Unknown

برای او «امر نااین همان، آن بخشی از حقیقت است که فهم نمی‌شود؛ آن بخشی که همواره از لای شکاف‌های عقلانیت مفهومی ما می‌لغزد؛ آن امر ناگفتنی و ناگفته‌ای که ما را از دستیابی به تمامیت جهان اطرافمان باز می‌دارد» (silberbusch, 2018: 2).

در پاسخ به این پرسش که «امر نااین همان که جزئیت و شخصیت ابژه‌ها را نشان می‌دهد به راستی چیست؟» می‌توان به کوشش‌های فیلسوفان قرون وسطی اشاره کرد. آن‌ها بر این باور بودند «آنچه که اشیا را منحصر به فرد و جزئی می‌کند، هکیتاس^۱ یا «این بودگی»^۲ آنهاست - خاصیتی که هر یک از آن‌ها را به این چیزی که هست بدل می‌سازد» (stone, 2014: 71).

اما پر واضح است که مفهوم هکیتاس که صرفاً به مکان آن ابژه اشاره دارد، به راستی نمی‌تواند نااین همان مدنظر آدورنو باشد. هگل نیز در *منطق دایره‌المعارف* راهی برای بیان «منحصر به فرد بودن ابژه‌ها» عرضه می‌کند. او معتقد بود که منحصر به فرد بودن یک چیز عبارت است از روش متمایز و خاص آن برای نشان دادن یک نوع کلی و این شیوه خاص نشانگری یک کلی، همان چیزی است که هر چیز را به یک فرد یکتا تبدیل می‌کند (stone, 2014). اما آدورنو این گفته را نمی‌پذیرد و تأکید می‌کند که ما قرار نیست مفهوم یا تعریفی کلی از نااینهمانی یا فردیت تکین عرضه کنیم. ارائه مفهومی از تکینگی به این معناست که خود تکینگی را به مثابه نوعی کلی تلقی کنیم. او در مقام اعتراض به هگل می‌گوید: «به محض اینکه فردیتی یکتا را به مثابه چیزی یکتا، در قالب مفهوم کلی در نظر آوریم، به محض اینکه منظورمان دیگر موجودیت حال حاضر این شخص یا ابژه خاص نباشد، پیشاپیش آن را به امر کلی بدل کرده‌ایم» (stone, 2014: 73).

اینکه ارجاعات آدورنو به نااینهمانی اشیا، بر تعریفی کلی از «نااینهمانی یا فردیت تکین» بنا نشده و به آن ختم نمی‌شود، نباید ما را دچار این اشتباه کند که او معتقد است ما می‌توانیم صرفاً با نزدیک شدن به یک چیز از طریق حواس خود، بی‌واسطه به منحصر به فرد بودن آن دسترسی پیدا کنیم. آدورنو به خوبی می‌داند که باور به بسندگی یقین حسی پیشاپیش به شدت توسط هگل مورد انتقاد قرار گرفته است. بدین نظر، نقد آدورنو به مفهوم گرایی تام، به معنای ترک وساطت مفهومی و تن دادن به بی‌واسطگی نیست؛ همان‌طور که او عنوان می‌کند: «هیچ فاکت یا امر بی‌واسطه‌ای که تفکر فلسفی می‌کوشد

۱. Haecceitas

۲. Thisness

در متن آن از وساطت خودش بگریزد، به هیچ شیوه‌ای غیر از میانجیگری افکار به تأمل فکری عرضه نمی‌شود» (آدورنو، ۱۳۹۹: ۵۵). با به یادآوری نزاع شلینگ و هگل درباره این موضوع، می‌توانیم موضع آدورنو را این گونه قلمداد کنیم که او با نقد شلینگ بر مفهوم گرایی^۱ تام و تمام هگلی که می‌کوشد مطلقاً همه چیز را زیر چتر مفاهیم بگنجاند موافق است؛ باین حال قصد ندارد همچون شلینگ با شهودی عقلی از وساطت مفهومی خارج شود (پینکارد، ۱۳۹۹).

آدورنو نهایتاً متفکری غیر شلینگی باقی می‌ماند، چرا که به‌رغم تصدیق خشونت مفهوم در برابر سازی چیزهای نابرابر و به همین قیاس، این همان سازی امر ناین همان، و سوسه نمی‌شود به قسمی مواجهه بی‌واسطه با امر ناین همان، مثلاً از راه شهود یا هر چیزی شبیه به این دل‌خوش کند. آدورنو آنجا که فلسفه را از هر گونه «چنگ انداختن به هر چیز بی‌واسطه»^۲ منع می‌کند قاطعانه از فلسفه شلینگ فاصله می‌گیرد. برای رهایی از خشونت مفهوم و بیان غیر مفهومی جز به خود مفهوم نمی‌توان امید بست (آدورنو، ۱۳۹۷: ۸۱).

به نظر می‌رسد که آدورنو در اینجا بر سر یک دوراهی قرار گرفته باشد. از یک سو از ما می‌خواهد که بدون مفهوم سازی آن جزء در کلی، تشخیص دهیم که چیزها دارای یک جزء ناین همان هستند و از سوی دیگر منکر این است که ما می‌توانیم چیزی را بدون مفهوم سازی آن بشناسیم. باید توجه داشت که آدورنو، مفهوم ناین همان را مفهومی حدی می‌بیند که به نحوی سلبی بیانگر این است که درک و اندیشه مفهومی با محدودیت‌ها یا جنبه‌هایی از چیزها مواجه می‌شود که نمی‌تواند آن‌ها را پوشش دهد؛ در واقع، مفاهیم برای درک عنصر ناین همان در چیزها بسنده نیستند (stone, 2014). درک محدودیت‌های اندیشه مفهومی می‌تواند ادعای فراچنگ آوری مطلق ابژه‌ها تو سط مفاهیم را خنثی کرده و بین مفاهیم و ابژه‌ها آشتی برقرار کند.

آدورنو در رابطه با نسبت مفهوم و شیء، معتقد است که تعریف این همانی به مثابه «مطابقت شیء در خود با مفهوم آن» گستاخی است؛ چرا که بدین طریق، مفاهیم سرکوب‌گر جزئیات خواهند بود و تفاوت‌های اساسی چیزها را نابود می‌سازند؛ باین حال، همین تمایل

۱. Conceptualism

۲. Unmediated

گستاخانه است که تاریخ فلسفه را شکل داده است (silberbusch, 2018). او این رویکرد را چیزی جز «سلطه مفهوم سوژکتیو» نمی‌داند، چرا که در این کاربست مفهومی، سوژه و ابژه تعین بخشی متقابل ندارند و مفهوم سازی در این جا صرفاً تحمیل از بیرون بر ابژه است (اکانر، ۱۴۰۰). آدورنو در نقدی بر ایدئالیسم به عنوان نظریه ای سوژه محور از تجربه که این همانی سوژه و ابژه را مفروض گرفته و ابژه را بیان آگاهی سوژه می‌داند، آن را همچون نظامی فراگیر و سلطه گر می‌داند که اجازه داشتن شأنی مستقل را به هیچ چیزی نمی‌دهد. آدورنو در پی این است که به نحوی با واژگون سازی گرایش سوژکتیوانگار فلسفه عصر مدرن، «تقدم ابژه»^۱ را به نحوی وضع کند که از فروکاستن ابژه ها به مفاهیم و این همان شدن با آن جلوگیری شود. درواقع، ماتریالیسم غیر جزمی آدورنو وی را بر آن داشت که ابژه ها را اساساً غیر مفهومی بداند و تقدم ابژه را پیشاپیش هرگونه تفکر مفهومی مفروض دارد. «برای آدورنو، فکر کردن، همیشه فکر کردن به چیزی است. حتی رسمی ترین منطق های صوری بدون «چیزی» که به آن اشاره می کند غیر ممکن است. تفکر لزوماً در درون خود ارجاع به چیزی دارد که اندیشیدن نیست، یعنی از نظر تفکر متعالی است» (Jarvis, 2004: 97). در نهایت می توان این گونه گفت که:

مفاهیم وابستگی بیشتری به ابژه ها دارند و نه برعکس. اشیا به مفاهیم وابسته اند زیرا همواره شکل مفهومی قابل فهمی دارند؛ اما ابژه ها نیز از جنبه نا این همان شان مستقل از مفاهیم باقی می مانند. در مقابل، مفاهیم کاملاً به ابژه ها بستگی دارند: آنها فقط تا آنجا به وجود می آیند که پیشاپیش ابژه هایی وجود داشته باشند که ما به دنبال درک آنها هستیم، و البته به ابژه هایی از یک نوع خاص - مغز و بدن انسان - وابسته هستند (stone, 2014: 75).

بر خلاف شکل ایجابی دیالکتیکی که به نحوی ستیز آمیز در صدد غلبه مفهوم بر ابژه است، دیالکتیک منفی (سلبی) آدورنوی، با درک محدودیت های اندیشه مفهومی، بر ملاکننده تناقض و تفاوت مفهوم و ابژه یا کلی و جزئی است. دیالکتیک منفی قانون ذهن نیست، بلکه امری واقعی است که تناقض ها را درمی یابد و سعی در رفع آن ندارد. آدورنو مدعی است که دیالکتیک منفی دست از سلطه کشیده و مسیر زور و ایجاب را طی نخواهد

۱. مراد آدورنو از تقدم ابژه، قائل شدن مرجعیت انحصاری، آنگونه که در تجربه گرایی و رئالیسم خام شاهد آنیم نیست نیست (اکانر، ۱۴۰۰).

کرد و بدین گونه سعی دارد تا راه را به سوی تکثر و تفاوت بگشاید. دیالکتیک در شکل منفی آن، مفهوم وابژه را در حالت آشتی نگه می‌دارد و تصدیق می‌کند که ابژه‌ها به‌طور تقلیل‌ناپذیری^۱ متفاوت از مفاهیم و نه مشابه با آن‌ها هستند. تنها به این صورت است که امر ناین همان از سلطه آزاد خواهد شد.

منظومه^۲

به ادعای آدورنو، وقوف بر محدود بودن ذاتی مفاهیم و نیاز ما برای کنترل و تسلط بر ابژه‌ها، ناگزیر ما را به بسط مفاهیم سوق داده و سعی می‌کنیم تا مفاهیم بهتری را تولید کنیم که این امر منجر به شکل‌گیری طیف وسیعی از مفاهیم می‌شود. آدورنو ایده «ناگزیری در بسط مفاهیم» را وامدار هگل است؛ چرا که این هگل بود که در پدیدارشناسی روح استدلال کرد که وقتی مفاهیم به ما آن آگاهی لازم و خاص راجع به ابژه را نمی‌دهند، لاجرم به مفاهیم غنی‌تر و خاص‌تر روی می‌آوریم. کوشش ما برای تطابق هر چه بیشتر مفاهیم با ابژه، طیف وسیعی از مفاهیم را به همراه دارد که همچون یک منظومه، ویژگی‌های منفرد و منحصر به فرد ابژه را مشخص می‌کنند. برای مثال ما می‌کوشیم تا یک کلاه را فهم کنیم؛ با کمک مفاهیمی همچون رنگ، مدل، شکل و اندازه و... سعی می‌کنیم ویژگی‌های آن را بیان کنیم.

آدورنو با این ایده هگلی — منظومه — تا حدودی موافق است؛ اما تفاوت‌های جدی با هگل دارد. هگل معتقد بود که ما در نهایت و به نحو ایجابی می‌توانیم ابژه را به‌طور کامل فهم کنیم و این منظومه مفاهیم، ابژه را به‌مثابه چیزی منفرد برایمان روشن می‌سازند؛ چرا که تکنیکی یک ابژه در تجسم طیف منحصر به فردی از کلیات قرار دارد. اما آدورنو با این نظر مخالف است، چرا که نمی‌تواند این گفته هگل را بپذیرد که تکنیکی ابژه با طیفی از مفاهیم متمایز کلی به چنگ آمدنی می‌باشد. همچنین هگل باور داشت که سطحی غنی از مفاهیم می‌توانند ما را به تمامیت ابژه برسانند. اما از بحث‌های پیشین دانستیم که باور آدورنو در مورد اندیشه مفهومی خلاف این است. «آدورنو اصرار دارد که محدودیت‌های ذاتی و

۱. Irreducible

۲. Constellation

اجتناب‌ناپذیری برای درک مفهومی وجود دارد. او از «نارسایی اجتناب‌ناپذیر اندیشه»^۱ صحبت می‌کند. از نظر او، تمام اندیشه به دلیل مفهومی بودن، لاجرم محدود است» (stone, 2014: 76).

ایده منظومه در آدورنو را باید به نحو تاریخی درک کرد. «فلسفیدن به‌واقع درک منظومه سوژه و ابژه است. تعیین انضمامی سوژه و ابژه همیشه تعیین‌شکلی تاریخی است که در تاریخ به خود گرفته‌اند» (bowie, 2013: 70). آدورنو همچنین معتقد است که هر ابژه، منظومه‌ای از روابط پیشین و متفاوت از دیگر ابژه‌هاست که خصلتی تاریخی دارند. او می‌گوید:

بنابراین، یک ابژه مجموعه‌ای از فرایندهای تاریخی است و یک منظومه از مفاهیم، مجموعه‌ای از مفاهیم است که هر یک از آن‌ها یکی از روابط تاریخی گوناگونی که اثر خود را بر روی ابژه گذاشته است، مشخص می‌کند. در مجموع، این مفاهیم تاریخ خاص ابژه را پیرامون آن گرد هم می‌آورند، جایی که این تاریخ، ابژه را به همان چیزی که هست تبدیل می‌کند (stone, 2014: 77).

در نظر داشته باشیم که منظومه آدورنویی، محدودیت‌های خودش را دارد. به‌عنوان مثال، منظومه فقط بخشی از تاریخچه روابط و تأثیراتی که بر ابژه می‌گذارد را نشان می‌دهد، چرا که زمانی که ابژه وجود دارد و تا آشکار سازی بیشتر تاریخ آن، این روند ادامه خواهد داشت. مفاهیم در اینجا ناقص‌اند، چرا که ابژه‌های ما ناقص هستند. در نهایت هیچ ابژه‌ای به‌طور کامل درک نمی‌شود. کوشش آدورنو این را به ما می‌رساند که منظومه ممکن است چیزی را در مورد تکنیکی ابژه آشکار سازد؛ البته به‌دور از این فرض که مفاهیم می‌توانند ابژه‌ها را تمام‌وکمال به پایان برسانند. بدین‌نظر، مسیر بی‌پایان مفهوم‌پردازی، تداعی‌گر فرجام تلخ سیزیف^۲ است که از آن گریزی نیست.

نااین‌همانی از رهگذر این‌همانی

فلسفه نااین‌همانی آدورنو از تنش در دل اندیشه عقلانی یعنی نیاز سوژه برای مفهوم‌سازی، مقوله‌سازی، طبقه‌بندی و ابژکتیویته خود ابژه (آن چیزی که تحت سلطه اندیشه این‌همانی،

۱. Unavoidable insufficiency of thought

۲. سیزیف در اساطیر یونان بخاطر افشاء راز خدایان محکوم شد تا سنگی را بر دوش گرفته و تا قله کوه حمل کند، اما همین که به قله می‌رسد، سنگ به پایین می‌غلتد و سیزیف باید دائماً این کار را تکرار کند.

حذف و نادیده گرفته می شود) ر شد می کند. حیرت آور اینکه در نظر آدورنو، از اندیشه این‌همانی گریزی نیست؛ «اندیشه این‌همانی به قدمت عقل است» (silberbusch, 2018: 12). به اعتقاد او ذهن ما به چارچوبی نیاز دارد تا بتواند پدیده‌های بی شماری را که هر لحظه به حواسمان هجوم می‌آورد کانالیزه کند و برای به چنگ آوری غنای عظیم جهان، چاره‌ای جز طبقه‌بندی آن نداریم؛ بنابراین، این همان سازی^۱ یک نتیجه ضروری برای وجود انسان است. آدورنو در دیالکتیک منفی می‌نویسد: «نمود این‌همانی ذاتی اندیشه در شکل ناب آن است. اندیشیدن به معنای این همان سازی است» (adorno, 1973: 5).

آدورنو عمیقاً بر این باور بود که اندیشه اجتناب‌ناپذیر این‌همانی که شرط شناسایی است، نه تنها بی خطر نبوده بلکه حتی فاجعه به بار آورده است. این‌همانی که همواره در آرزوی کلیت است و چیزی جز خودش را تاب نخواهد آورد، در نگاه به انسان و جامعه نیز تفاوت‌های منحصر به فرد انسانی را به یک ویژگی خاص تقلیل می‌دهد. به عنوان مثال: یک سیاه‌پوست، یک یهودی، یک زن، یک مرد... آدورنو در دیالکتیک منفی، رابطه بین اندیشه این‌همانی و نسل کشی را صراحتاً این گونه بیان می‌کند: «نسل کشی یک دست‌سازی مطلق است؛ آشویتس^۲، تأیید اصل فلسفه این‌همانی محض به مثابه مرگ است» (adorno, 1973: 362).

با این حال، اگر آدورنو می‌پندارد که «اندیشیدن این‌همان سازی است» و رکنی این همان محور حتی در آن اندیشه‌ای که در ظاهر تحمیلی و سرکوبگر نیست وجود دارد، پس جای پرسش است که مبنای نقد او از اندیشه این‌همانی چیست؟ برایان اکانر، یکی دیگر از شارحین او، معتقد است که در اندیشه آدورنو می‌باید بین رویکردهای این‌همانی غیرسلطه‌گر^۳ و سلطه‌گر^۴ تمایز قائل شد.

«برخلاف رویکرد سلطه‌گر-همان رویکردی که آدورنو به جامعه و تاریخ فلسفه نسبت می‌دهد- رویکرد غیر سلطه‌گر در تلاش است تا بدون مرجعیت مقولات از پیش مفروض،

۱. Identification

۲. Auschwitz

۳. Noncoercive

۴. Coercive

ابژه را دریابد. این رویکرد در پی این است که با فهم ابژه نظر به وضعیتش^۱ به آن نزدیک شود» (O'Connor, 2013: 78).

شاید جالب به نظر برسد که آدورنو معتقد است آرمان این همانی نباید به سادگی کنار گذاشته شود. «به هر حال، آرمان این همانی بیانگر رکنی ایدئال به ویژه همبودی^۲ تکثر یا همبستگی^۳ و تعهدی است که نباید هیچ تناقض و ستیزندگی در میان باشد» (O'Connor, 2013: 55)؛ بنابراین نقد آدورنو به اندیشه این همانی، نه به آن امکان اتوپیایی که آدورنو آن را «این همانی عقلانی» می‌داند؛ بلکه به آن رویکرد سلطه‌گری است که این همانی را بر ابژه تحمیل می‌کند و تجربه کژنما شده^۳ را رقم می‌زند. «در تجربه کژنما نشده - تحریف نشده - سوژه با ابژه به شیوه «نااین همانی از رهگذر این همانی» ارتباط برقرار می‌کند» (O'Connor, 2013: 79). آدورنو در ایده وساطت است که سعی دارد به چنین تجربه‌ای از ابژه نزدیک شود.

اکنون می‌دانیم برای آدورنو، شناخت یک چیز شناخت ویژگی‌های خاص و منحصر به فرد آن چیزی است که مفاهیم طبقه‌بندی هرگز نمی‌توانند آن را به ما بدهند و همچنین اگر قائل به این باشیم که امر منحصر به فرد و خاص توسط مفهوم حذف می‌شود، بنابراین به چه نحو می‌توان از شناخت امر نااین همان از رهگذر این همانی سخن گفت؟ همان‌طور که الکس تامسن در کتاب خود تحت عنوان آدورنو می‌گوید: تردیدی که آدورنو در مفاهیم روا می‌دارد بی‌شک مشکلات بزرگی پیش روی او قرار خواهد داد؛ چرا که او در نهایت، شیوه‌ای به جز تفکر مفهومی را به رسمیت نمی‌شناسد؛ چنان که در دیالکتیک منفی‌اش می‌نویسد که فلسفه باید از طریق مفهوم بکوشد از مفهوم برگردد. «انگیزه‌ای اخلاقی در پشت این دستور نهفته است؛ درست مانند اخلاق کانتی که مستلزم نوعی چیرگی بر خود است، تفکر نیز باید به همین صورت، در برابر سازوکارهای خود مقاومت کند» (تامسن، ۱۳۸۵: ۱۵۳). «آرمان معرفت این است که غیرمفهوم را با مفاهیم بگشاییم، بی‌آنکه آن‌ها را یکی سازیم» (Adorno, 1973: 10).

۱. Object's term

۲. Affinity

۳. Distorted

این آرمانی بود که آدورنو در تمام عمرش به دنبال آن بود. اینکه چگونه می‌توان «افراد ناین همان» را که به نحو تقلیل‌ناپذیری خاص هستند از رهگذر این همانی شناخت، پرسشی است که خواهیم کوشید در بخش‌های بعدی این مقاله به نحو مختصر به آن پاسخ دهیم.

شیء وارگی یا این همان‌سازی تجربه

آدورنو متأثر از سوبیه‌ای هگلی-مارکسی که صور غالب عقلانیت حاضر در هر جامعه را تعیین‌گر محدودیت‌های درونی آن جامعه می‌داند، بر این باور است که عقلانیت حاکم در جهان معاصر، منجر به مخدوش‌سازی رابطه سوژه-ابژه گشته و در نهایت این تجربه فروکاسته را طبیعی جلوه می‌دهد (اکانر، ۱۴۰۰). آدورنو در این موضوع، و مدار گنورگ‌لوکاج است. لوکاج در تاریخ و آگاهی طبقاتی (۱۹۲۳)، عنوان می‌کند که اقتصاد مبادله‌ای، محصول‌ها را به چیزهای انتزاعی منفک از تولیدکننده دگرگون می‌سازد. شیء‌وارگی، تفاوت‌های کیفی و حتی آدمیان را به اشیا بدل می‌سازد. هر جا که عقلانیت ابزاری یا سرمایه‌داری سیطره دارد، شیء‌وارگی به عنوان حالتی از ادراک، چنان می‌نمایاند که گویی جهان را اشیایی شکل می‌دهند که به دست ما کنترل می‌شوند (لوکاج، ۱۳۷۷). «سرمایه‌داری هر پدیدار را ارزشی انتزاعی برای ورود آن به روابط مبادله می‌انگارد. بدین معنا، کیفیت‌های پدیدار شیء‌واره می‌شوند. افزون بر این، آدورنو از شیء‌وارگی آگاهی سخن می‌گوید: فرد با این قسم آگاهی به عادت دست به شیء‌واره کردن تجربه‌های خویش می‌زند» (اکانر، ۱۴۰۰: ۲۵۹).

به نظر لوکاج، خود سوژه‌ها و آگاهی‌شان به‌مرور که اصل هم‌ارزی به تمام فعالیت‌ها و روابط انسانی سرایت کرد، به شیء بدل می‌گردند. در عالم شیء‌واره «سوژه از تجربه کردن بازمی‌ماند چرا که بدون گشوده بودن بر وجوه گوناگون و پرمایگی ابژه‌ها با اشیا درگیر می‌شود» (اکانر، ۱۴۰۰: ۲۵۹). سوژه تنها با ابژه‌ای مواجه می‌شود که خودش آن را پیشاپیش با هدف بهره‌برداری شکل داده و استخدام کرده است. اثرات شیء‌وارگی، تجربه را با ویژگی‌های زیر برای ما آشکار می‌سازد: «۱- فروکاست ابژه به چیزی قابل دست‌کاری. ۲- فروکاست سوژه به دست‌کاری‌کننده؛ ۳- درک شکل موجود روابط به عنوان امری طبیعی» (O'Connor, 2013: 55).

درون‌مایه مفهوم شی‌ءوارگی را می‌توان در دیالکتیک روشنگری مشاهده کرد. اینکه چگونه در روشنگری، استیلای انسان‌ها بر طبیعت، استیلای جامعه بر انسان را رقم زد. «مقیاس اجتماعی شی‌ءوارگی و مقیاس فردی آن کاملاً متضمن یکدیگرند: رفتار با انسان‌ها به منزله چیزها، بدون تبدیل جامعه به اداره تمام و کمال نیست. یکدست‌سازی خصوصی‌ترین واکنش‌های آگاهی و کارکردی کردن نظم اجتماعی با یکدیگر همگام‌اند» (کوسه و آبه، ۱۳۸۵: ۶۰).

بنابراین، همان‌طور که دیدیم، آدورنو متأثر از لوکاچ، تجربه تحت شرایط مدرنیته را شی‌ءواره می‌داند. تجربه‌ای که امروزه خود را واقعی قالب می‌کند، تحریف برهم‌کنش سوژه - اژه است؛ برای آدورنو این تجربه اصیل نبوده و «بیان بهتر برای شی‌ءوارگی از نظر او همان اصطلاح «تفکر این همان‌ساز» است، یعنی گرایش عقل به عینیت‌بخشی به موضوع توصیف» (تامسن، ۱۳۹۹: ۲۰۹). آدورنو باور ندارد که مرزها و محدوده‌های تجربه انسان ضرورتاً برای همیشه به قوت خود باقی خواهند بود و آنچه که تاکنون فعلیت داشته، همان چیزی است که همواره باید فعلیت می‌داشت (ویلسون، ۱۳۸۹). بی‌شک او در پی حفظ امکان تجربه‌هایی متفاوت و جهانی متفاوت بود.

وساطت و تجربه امر نااین‌همان

به عقیده آدورنو، فلسفه معاصر در تبیین تجربه اصیل — تجربه غیر شی‌ءواره و نااین‌همان - ناتوان بوده و دلیل آن نابسندگی روش‌شناسی‌های مختلفی است که راه را بر نقادی می‌بندند. او قصد دارد که در قالب نظریه وساطت، نسبتی تازه از سوژه و اژه ارائه دهد تا معضلات پیشین را برطرف سازد. نظر به اینکه بسط ایده وساطت در این مقاله امکان‌پذیر نیست، می‌گوئیم تا به نحوی مختصر توانش این ایده را برای احیای تجربه غیر شی‌ءواره و نااین‌همان شرح دهیم.

نظریه وساطت برای آدورنو صورت‌درونی و برهم‌کنش سوژه و اژه است. در این رابطه طرفین یکدیگر را تعین می‌بخشند؛ اما هیچ یک به دیگری فروکاسته نمی‌شود و بدین گونه امکان تجربه کژنما نشده فراهم می‌آید. «در وساطت، به خلاف این‌همانی، عملکرد دو سوی رابطه برای کسب معرفت لازم و ملزوم یکدیگر است» (اکانر، ۱۳۹۹: ۵۶).

وساطت برای آدورنو، بر سازنده سوژه و ابژه است. آدورنو می‌کوشید تا هرگونه اصالت سوژه یا ابژه را بی‌اعتبار گرداند، چنان‌که گفت: «هدف اندیشه انتقادی این نیست که ابژه را در جایگاه رفیعی بنشانند که زمانی از آن سوژه بود. آنجا ابژه چیزی جز یک بت^۱ نخواهد بود. هدف اندیشه انتقادی این است که پایگان را از میان بردارد» (adorno, 1973: 181). هر معرفت‌شناسی‌ای که فقط از سوژه یا ابژه آغاز کند تصویری کژنما شده از تجربه به دست می‌دهد. در واقع، «وساطت ابژه به این معناست که نباید آن را به طور ایستا و جزمی فرض کرد، بلکه تنها زمانی که با ذهنیت در هم می‌آمیزد می‌توان آن را شناخت؛ همچنین وساطت سوژه به این معناست که بدون رکن عینیت به معنای واقعی کلمه هیچ خواهد بود» (adorno, 1973: 186).

آدورنو فلسفه‌های معاصر را به دلیل پابندی‌شان به صورت‌هایی از سوژکتیویسم که در آن نمی‌توانند الگویی از تجربه برای هم‌سازی با رابطه دو سویه سوژه — ابژه ارائه دهند، شکست‌خورده می‌داند. سوژکتیویسمی که با پیش‌فرض‌گیری و تقدم مفاهیم یا مقوله‌ها، به‌عنوان تنها عنصر حامل معنای تجربه، از شرح و تبیین فردیت و جزئیت ابژه‌ها ناتوان است؛ چرا که از حیث ساختاری هیچ ربط و نسبتی را با جزئیت برنمی‌تابد» (اکانر، ۱۳۹۹).

آدورنو بر این باور بود که دوگانگی سوژه و ابژه در برابر دعوی تمامیت‌خواهی ذاتی اندیشه به نحو انتقادی ایستادگی خواهد کرد. او در نظریه وساطت سعی در تبیین این امر داشت که سوژه در نسبت با ابژه، کنش‌پذیر صرف نبوده و از دیگر سو، مقوله‌های سوژه برای ادای حق مطلب ابژه ناکافی خواهند بود. در نتیجه، شرح آدورنو از رابطه سوژه — ابژه در تجربه‌ای غیرشی‌ء‌واره که در آن جزئیت فروکاست‌ناپذیر تجربه یا امر نالین همان، عنصری معنادار برای آن است، وساطت نام دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

آدورنو تاریخ فلسفه را تاریخ سلطه این‌همانی دانسته و بر این باور بود که این‌همان‌سازی، ذاتی عقل است. ابژه‌ها اساساً غیرمفهومی‌اند و یکی پنداشتن مفهوم با ابژه، چیزی جز سرکوب ابژه به بار نمی‌آورد؛ اما آدورنو راه چاره را در این ندانست که به بی‌واسطگی در اندیشه تن داده و مفهوم را واگذارد. باید از رهگذر مفهوم به امر غیرمفهومی یا همان امر نالین همان میل کرد. با رویکردی

۱. Idol

غیرسلطه‌گر در مواجهه با ابژه‌ها و امکان تجربه کردن چیزها در وضعیتی نظر به شرایط خاص ابژه‌ها، تجربه امر نااین همان امکان‌پذیر است. چالش بزرگ ما در این مسیر، شیء‌واره شدن اندیشه در عصر سرمایه‌داری متأخر^۱ است که امکان تجربه اصیل را از ما سلب کرده و آدورنو سعی دارد با بازسازی مناسبات سوژه — ابژه، این تجربه را احیاء کند. برنهاد وساطت آدورنوی که صورت درونی برهم کنش سوژه و ابژه است در عین اینکه تقدم ابژه را لحاظ می‌کند، عاملیت سوژه کنشگر را نادیده نمی‌گیرد. در برنهاد وساطت، سوژه و ابژه در عین اینکه یکدیگر را تعیین می‌بخشند، هیچ‌گاه یکی به دیگری فروکاسته نمی‌شود. هدف آدورنو این است که با تقدم بخشیدن به ابژه و در نظرگیری شرایط خاص آن، چنان مفهوم‌پردازی کند که تجربه چیزی بیش از اعمال و سلطه مفاهیم و مقولات بر ابژه باشند. همچنین باید به این توجه شود که همواره منظومه‌ای از مفاهیم — که حاصل رسوبات تاریخی یک ابژه در درون مفهوم است — به‌گردد یک ابژه جمع می‌شوند و گرچه سعی در توضیح و فهم تام و تمام ابژه دارند، در مسیر درک آن به انتها نخواهند رسید. آدورنوی فیلسوف در ایران کمتر شناخته شده است. شاهکار فلسفی‌اش دیالکتیک منفی هنوز به فارسی ترجمه نشده و تعداد مقالات، تألیف‌ها و ترجمه‌های مربوطه بسیار اندک است؛ پیشنهاد نگارنده بر این است که تحقیقات بعدی محققان، معطوف به وجه فلسفی آدورنو و البته در راستای رمز‌گشایی از ایده‌های رهایی‌بخش آن باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

ORCID

Ali Shakki

Ahmad Ali Heydari

 <https://orcid.org/0000-0002-6639-9339>

 <https://orcid.org/0000-0002-4581-2016>

فهرست منابع

آدورنو، تئودور. (۱۳۹۶). *دو مقاله علیه ایدئالیسم*، فرهادپور، مراد، تهران: نگاه نو

۱. به مرحله‌ای از توسعه نظام سرمایه‌داری در نیمه دوم قرن بیستم اشاره دارد که با تمرکز سرمایه، جهانی شدن، پیشرفت فناوری، مصرف‌گرایی و افزایش سرمایه‌گذاری مالی شناخته می‌شود.

آدورنو، تئودور و هور کهایمر، ماکس. (۱۴۰۰). *دیالکتیک روشنگری*. ترجمه مراد فرهادپور و امید مهرگان. تهران: گام نو

آدورنو، تئودور. (۱۳۹۷). *سویه‌ها*. ترجمه محمدمهدی اردبیلی. حسام سلامت. یگانه خویی. تهران: ققنوس

احمدی، بابک. (۱۳۷۶). *خاطرات ظلمت*. تهران: نشر مرکز

اوکانر، برایان. (۱۳۹۹). *دیالکتیک منفی آدورنو*. ترجمه آرام مسعودی. تهران: سیب سرخ

پینکارد، تری. (۱۳۹۹). *فلسفه المانی*. ترجمه ندا قطروی. تهران: ققنوس

تامسن، الکس. (۱۳۹۹). *آدورنو*. ترجمه قاسم مومنی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی

علیا، مسعود. (۱۴۰۱). *کشف دیگری همراه بالویناس*. تهران: نشر نی

فرهادپور، مراد. (۱۴۰۲). *درسگفتار دیالکتیک منفی آدورنو*. تهران: موسسه پرسش

کوسه، ایو و آبه، استفن. (۱۳۸۵). *واژگان مکتب فرانکفورت*. ترجمه افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی

گاتری، دبلیو. کی. سی. (۱۳۷۶). *تاریخ فلسفه یونان (۶)*. ترجمه مهدی قوام صفری. تهران: انتشارات فکر روز

لوکاج، گئورگ. (۱۳۷۷). *تاریخ و آگاهی طبقاتی*. ترجمه محمدجعفر پوینده. تهران: نسل قلم

ویلسون، راس. (۱۳۸۹). *تئودور آدورنو*. ترجمه پویا ایمانی. تهران: نشر مرکز

هگل، گ. و فردریش. (۱۴۰۰). *پدیدارشناسی روح*. ترجمه مسعود حسینی و محمدمهدی اردبیلی. تهران: نشر نی

کهن، لارنس. (۱۳۸۴). *از مدرنیسم تا پست مدرنیسم*. ترجمه عبدالکریم رشیدیان. تهران: نشر نی.

Adorno, T.W.(1974). *Minimia Moralia*. English translation: Edmond Jephcott. Verso

Adorno, T.W.(1973). *Negative Dialektik*. GS 6. English translation: *Negative Dialectics*, trans. E. B. Ashton. London: Routledge.

Bowie, A.(2013). *Adorno and the Ends of Philosophy*. First published in 2013 by Polity Press

C.silberbusch,O.(2018). *Adorno's philosophy of the Nonidentical*: published by the registered company Springer Nature Switzerland AG

Gordon.P.(2020). *Adorno: A Biographical Sketch*. A companion to Adorno. WILEY Blackwell

Jarvis, s.(2004). (Cambridge Companions to Philosophy) Tom Huhn – (The Cambridge Companion to Adorno-Cambridge University Press))

O'connor,B .(2013). *ADORNO*. ROUTLEDGE

Stone, A.(2014).*Adorno and logic. Theodor adorno: key concepts*. Routledge

References

- Adorno, Theodor. (2017). *Two Essays Against Idealism*. Translated by Morad Farhadpour. Tehran: Negah-e No. [In Persian]
- Adorno, Theodor, and Horkheimer, Max. (2021). *Dialectic of Enlightenment*. Translated by Morad Farhadpour and Omid Mehrgan. Tehran: Gam-e No. [In Persian]
- Adorno, Theodor. (2018). *Aspects*. Translated by Mohammad Mehdi Ardabili, Hessam Salamat, and Yeganeh Khoei. Tehran: Ghoghnoos. [In Persian]
- Ahmadi, Babak. (1997). *Memories of Darkness*. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Alia, Masoud. (2022). *Discovering the Other with Levinas*. Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Cahoone, Lawrence. (2005). *From Modernism to Postmodernism*. Translated by Abdolkarim Rashidian. Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Farhadpour, Morad. (2023). *Lectures on Adorno's Negative Dialectics*. Tehran: Porsesh Institute. [In Persian]
- Guthrie, W. K. C. (1997). *A History of Greek Philosophy (Vol. 6)*. Translated by Mehdi Ghavam Safari. Tehran: Fekr-e Rooz Publications. [In Persian]
- Hegel, G. W. Friedrich. (2021). *Phenomenology of Spirit*. Translated by Masoud Hosseini and Mohammad Mehdi Ardabili. Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Kousseh, Yves, and Abé, Stephen. (2006). *Glossary of the Frankfurt School*. Translated by Afshin Jahandideh. Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Lukács, Georg. (1998). *History and Class Consciousness*. Translated by Mohammad Jafar Pouyandeh. Tehran: Nasl-e Qalam. [In Persian]
- O'Connor, Brian. (2020). *Adorno's Negative Dialectics*. Translated by Aram Masoudi. Tehran: Sibe Sorkh Publications. [In Persian]
- Pinkard, Terry. (2020). *German Philosophy*. Translated by Neda Ghatrouei. Tehran: Ghoghnoos. [In Persian]
- Thomson, Alex. (2020). *Adorno*. Translated by Ghasem Momeni. Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Wilson, Ross. (2010). *Theodor Adorno*. Translated by Pouya Imani. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]

استناد به این مقاله: شکی، علی و حیدری، احمدعلی، امر نالین همان در فلسفه آدورنو، حکمت و فلسفه، ۲۰ (۷۹)، ۱۹۹-۲۲۳.

DIO: 10.22054/wph.2024.79717.2245

Hekmat va Falsafeh is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.